

رسالت زنان حوزوی در اسلامی کردن علوم انسانی با استناد به دیدگاه مقام معظم رهبری

منصوره خورشیدنژاد^۱

چکیده

این مقاله به بررسی نقش زنان حوزوی در فرآیند اسلامی‌سازی علوم انسانی، با توجه به دیدگاه‌های مقام معظم رهبری، پرداخته است. علوم انسانی به‌عنوان یکی از ارکان اساسی در شکل‌دهی به فرهنگ و جامعه، نیازمند تحول و بازآفرینی براساس مبانی اسلامی است تا از سلطه‌ی پارادایم‌های سکولار و غربی فاصله بگیرد. زنان حوزوی با ترکیب دانش دینی و توانمندی‌های علمی، نقشی محوری در تغییرات بنیادین علوم انسانی و توسعه نظریه‌های اسلامی ایفا می‌کنند. پژوهش حاضر، با روش کتابخانه‌ای و شیوه توصیفی-تحلیلی و بهره‌گیری از بیانات رهبر انقلاب، جایگاه زنان حوزوی در این زمینه را بررسی کرده و مجموعه‌ای از راهکارها برای مشارکت آنان در این زمینه ارائه می‌دهد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که مقام معظم رهبری تأکید خاصی بر ضرورت ایجاد "تحول بنیادین در علوم انسانی داشته‌اند" و به نقش زنان حوزوی در این مسیر اشاراتی داشته‌اند. ایشان با نقد علوم انسانی غربی به‌خاطر مبانی مادی‌گرایانه و تقلیل‌دهنده‌ی ارزش‌های انسانی، بر ایجاد علوم انسانی بر اساس جهان‌بینی توحیدی تأکید دارند. زنان حوزوی، با بهره‌مندی از دانش دینی و نگاه تحلیلی به چالش‌های اجتماعی، می‌توانند در مراحل مختلف نظریه‌پردازی، طراحی منظومه فکری و عملی‌سازی مفاهیم علوم انسانی اسلامی نقشی مؤثر داشته باشند.

کلیدواژه‌ها: زنان حوزوی، علوم انسانی، علوم انسانی اسلامی، تحول علوم انسانی، علم دینی

۱- مقدمه

علوم انسانی به عنوان مجموعه‌ای از دانش‌ها که به مطالعه انسان و امور مربوط به او می‌پردازد، نقش اساسی در شکل‌دهی به جامعه و هویت فردی و اجتماعی ایفا می‌کند. اما با توجه به آنکه بسیاری از نظریه‌ها و مفاهیم مطرح شده در علوم انسانی معاصر، ریشه در مبانی فلسفی و ارزش‌های غربی دارند لذا با مبانی سکولار و مادی‌گرایانه نمی‌توانند به طور کامل پاسخ‌گوی نیازهای فکری، فرهنگی

۱. طلبه سطح دو، حوزه علمیه بانو امین (ره). khoshidnezhad@gmail.com

و اجتماعی جوامع اسلامی باشند و اغلب با آموزه‌ها و ارزش‌های اسلامی در تضاد بوده و جوامع اسلامی را با چالشی اساسی مواجه کرده اند.

بیش از ۲۰ سال از اولین فرمایشات مقام معظم رهبری در اسفندماه ۱۳۷۹ در رابطه با "تحول و ارتقای علوم انسانی" در جمع دانشجویان می گذرد و تأکید ایشان بر تولید علم و به خصوص اسلامی شدن علوم انسانی، در راستای ایجاد یک تمدن اسلامی می باشد. ایشان در بهمن ماه ۱۳۹۷ در تبیین گام دوم انقلاب که منشور راهبردی انقلاب به سوی افق تمدن اسلامی محسوب می گردد، علوم انسانی را در این مسیر از ابزار اساسی رشد بر شمرده اند که عهده دار حل مسائل در این طی طریق پر مخاطره می باشد.

امروزه علوم انسانی رایج و در دسترس عموم مردم، اکثراً علوم انسانی ترجمه شده یا گزیده برداری شده از علوم انسانی به ویژه غربی می باشد و بعد از گذشت سال ها از پیروزی انقلاب و تأکیدات چندین باره مقام معظم رهبری بر اسلامی شدن این علوم، همچنان به نظر می رسد که در این مسیر تلاش کارساز و پرنرنگی بویژه توسط حوزه های علمیه خواهران انجام نشده است. لذا نویسندگان بر آن شد با توجه به اهمیت علوم انسانی در جنبه های فردی و اجتماعی و ضرورت اسلامی شدن این علوم، خود در این وادی به جستجو و تحقیق بپردازد.

در این زمینه تألیفات و تحقیقات زیادی به رشته تحریر در آمده است از آن جمله:

۱- کتاب راههایی از جنس گام‌ها : زنان حوزوی ایران و نقش آفرینی‌شان، نویسنده آمینا تاواسیل، ۲۰۲۴ میلادی، انتشارات دانشگاه هند

کتاب حاضر به واکاوی مشارکت زنان ایرانی در تعلیمات اسلامی پس از انقلاب ۱۳۵۷ می پردازد و با نگاهی به زنان طلبه ایرانی، نقش محوری ایدئولوژی‌ها، نهادها و آداب اسلامی را در پویایی زنان متدین و سنت‌گرا در خاورمیانه آشکار می کند. نویسنده کتاب بیان می کند که چگونه با تحصیلات در حوزه‌های علمیه، راه برای دستیابی برخی از این زنان به جایگاه‌های پرنفوذ هموار است. و با تمرکز بر خودآگاهی زنان طلبه و آشکار ساختن برداشت‌های چندلایه‌ای که از باورهایشان دارند، چشم‌اندازی نو از هویت زنانه به دست می دهد.

۲- کتاب درآمدی بر علوم انسانی اسلامی در اندیشه‌ی حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله العالی)، نویسنده سید مهدی موسوی، ۱۴۰۳، انتشارات انقلاب اسلامی

کتاب فوق نیز اشاره به یکی از متفکران تأثیرگذار و برجسته در زمینه‌ی تحول علم و تولید علوم انسانی، آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) دارد که در اطراف علم و علوم انسانی به تأملات نظری و اقدامات عملی پرداخته‌اند و سایر متفکران را نیز به تأمل در این باره دعوت کرده‌اند. نویسنده

می‌کوشد تا در ۱۱ فصل به واکاوی نظریه‌ی رهبری در موضوع علوم انسانی اسلامی از جمله چپستی علوم انسانی، هویت علوم انسانی و بحرانهای آن، چپستی و چرایی تولید علوم انسانی اسلامی، انسان‌شناسی اسلامی و بپردازد.

۳- کتاب مبانی علوم انسانی اسلامی از دیدگاه علامه مصباح یزدی، نویسنده جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۸، ناشر: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) اثر فوق‌برگرفته از اندیشه‌های آیت‌الله مصباح یزدی (دامه برکاته) بوده که هدف از آن، ارائه مبانی علوم انسانی اسلامی از دیدگاه ایشان به جامعه علمی به‌ویژه پژوهشگران حوزه علوم انسانی در جهت اسلامی‌سازی این علوم می‌باشد.

۴- مقاله "تبیین رویکرد حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به تحصیلات عالیه زنان"، نویسندگان: لیلا ثمنی و همکاران، ۱۴۰۱، فصلنامه علمی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، این پژوهش در راستای بررسی دیدگاه امامین انقلاب درخصوص تحصیلات عالی زنان در حوزه و دانشگاه، به تبیین رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای در این زمینه پرداخته است. یافته‌ها بیانگر الزام و ضرورت و بلکه وجوب کفایی تحصیلات عالی دانشگاهی در برخی زمینه‌ها نظیر پزشکی، قضاوت، سیاستگذاری و مدیریت و همچنین تحصیلات عالی حوزوی زنان تا سطح اجتهاد به ویژه در حوزه مسائل زنان و خانواده است. نتیجه اینکه اعطای قدرت حاصل از تحصیلات عالی به بانوان، مورد تأکید و مطالبه آیت‌الله خامنه‌ای از جامعه زنان می‌باشد.

۵- مقاله بسط و تحول در علوم انسانی با رویکرد اسلامی، نویسنده: محسنی، مصطفی، ۱۴۰۳، مجله معارف اسلامی و مدیریت،

در مقاله فوق به این موضوع پرداخته شده است که برای تحول و تولید علم در هر یک از رشته‌های علوم انسانی، ویژگی‌های انسان، ظرفیتهای خالی او و عوامل تکامل و انحطاطش باید روشن شود. اینها همه در نوع، کیفیت و نتایج علوم انسانی اثرگذار هستند. علوم انسانی جدید نه تنها اهداف انسانی را تأمین نمیکند، بلکه موجب بحرانهای اساسی در وجود انسان و جامعه انسانی شده است. بنابراین ضرورت دارد که نگاهی جامع و نظام‌مند به قرآن از جهت حکمی و اجتهادی، بیاندازیم تا بتوانیم که علوم انسانی را بنیان نهیم که مبانی آن در قرآن و سیره یعنی دو متن اصیل اسلامی یافت میشود.

همانگونه که ملاحظه می‌شود در هیچ کدام از نمونه تألیفات و تحقیقات فوق به نقش زنان و بویژه زنان حوزوی در اسلامی کردن علوم انسانی پرداخته نشده است.

۲- مفهوم شناسی

۲-۱- مفهوم شناسی علوم انسانی

جهان اجتماعی امروز با علوم انسانی عجین شده و علوم انسانی در همه ی مناسبات اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی مرجع فکر و برنامه شده است. این علوم تاریخ بس طولانی دارد و در همه ی ملل گذشته صورتهای تحفّق یافته داشته است. در جهان اسلام نیز مبتنی بر قرآن و سنت رسول اکرم(ص) و ائمّه ی معصومین(ع) به تدریج قضایا و نظریه های مرتبط با علوم انسانی ایجاد شد و دانش هایی نظیر کلام، فقه و اخلاق شکل گرفت. باگسترش وسعت جغرافیایی و تجربه های انسانی و پس از ترجمه ی متون از سایر ملل شرق و غرب، روزه روز بر کمّیت و کیفیت آن افزوده شد. اولین بار کندی و فارابی از واژه ی "علم انسانی" استفاده کرده و آن را بر حکمت عملی و علم مدنی اطلاق نموده اند.^۱ پس از آن نیز در حکمت، عرفان، اخلاق، کلام، فقه و تاریخ همواره شناخت هایی ناظر به رفتار انسان و مباحث مربوط به زندگی اجتماعی و سیاسی او وجود داشته است. در تمدن جدید غرب، علوم انسانی و اجتماعی مطابق با نیازهای جامعه و فرهنگ غرب شکل گرفته اند. رشته هایی مانند جامعه شناسی، مدیریت، حقوق، اقتصاد، روان شناسی و ارتباطات هر یک بخشی از جنبه های رفتار و زندگی اجتماعی انسان را بررسی می کنند و زمینه سیاست گذاری، برنامه ریزی و آموزش مدیران مرتبط را فراهم می آورند. برای شناخت جامعه امروز و تحلیل رفتار انسانی در زندگی اجتماعی، آشنایی با ماهیت، ابعاد، مؤلفه ها، تاریخچه و تحولات این علوم ضروری است.

۲-۱-۱- مفهوم شناسی علوم انسانی از دیدگاه رهبری

در اندیشه ی آیت الله خامنه ای علوم ضروری برای کشور فقط علوم مادی نیست، بلکه علوم انسانی هم مقوله ی بسیار مهمی است.^۲ به نظر ایشان این علوم مهمترین علوم است که محور بینش اسلامی و محور فرهنگ اسلامی است.^۳ پس از کنکاش در آثار و بیانات آیت الله خامنه ای روشن شد که ایشان تعریف خاصی برای علوم انسانی ارائه نداده اند، علوم انسانی را گاه در عرض علوم طبیعی،^۴ گاه در برابر علوم مادی^۵ گاه در عرض علوم پایه و علوم کاربردی^۶

۱. موسوی، الگوهای کلان علوم انسانی اسلامی در بستر انقلاب اسلامی، ص ۳۴

۲- بیانات در دیدار با وزیر علوم و رؤسای دانشگاه ها، ۱۳۸۳/۱۰/۱۷

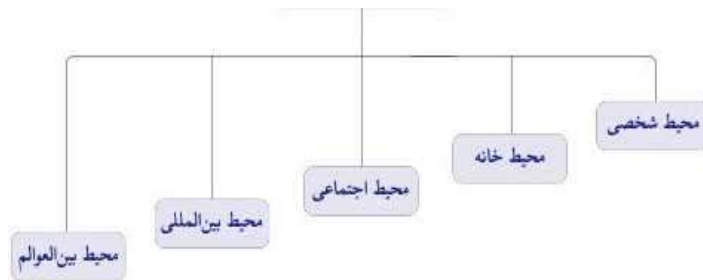
۳- دیدار با مسئولین مؤسسه ی در راه حق و جریان طرح بازسازی علوم انسانی، ۱۳۶۱/۱۰/۲، ص ۲۳۷

۴- دیدار دانشجویان و اساتید دانشگاه های استان همدان، ۱۳۸۳/۴/۱۷

۵- دیدار جمعی از رؤسای دانشگاه ها، ۱۳۸۳/۱۰/۱۷

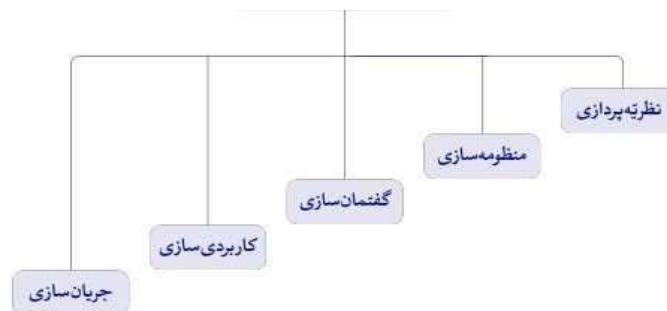
۶- دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۴/۱۰/۲۹

گاه در عرض علوم تجربی^۱ قرار میدهند که شامل دانش های مختلفی مانند اقتصاد سیاست و جامعه شناسی روان شناسی تاریخ ادبیات هنر و حتی فلسفه و فلسفه ی دین میشود.^۲ آیت الله خامنه ای علوم انسانی را با اهمیت ویژه ای می نگرند و بر نقش بنیادی آن در کنار علوم پایه تأکید دارند. این علوم شامل رشته هایی چون فلسفه اخلاق، تاریخ، اقتصاد، سیاست، مدیریت، جامعه شناسی و روان شناسی است. محور اصلی علوم انسانی از نگاه ایشان "شخصیت انسان" بوده که در پنج حوزه کلی تعریف می شود:^۳

شکل یک- حوزه علوم انسانی

آیت الله خامنه ای از حیث "روش شناسی" نیز رسیدن به یقین را در علوم انسانی ممکن میدانند. ایشان روش اجتهاد را بهترین و آزموده ترین روش در علوم انسانی اعم از فقه اقتصاد سیاست و تعلیم و تربیت میدانند و معتقدند به واسطه ی این روش میتوان به طور مستقیم یا غیر مستقیم به یقین رسید. شیوه ی اجتهادی که امروز در حوزه های علمیه رایج است و علمای دین به آن متکی هستند یکی از قوی ترین و منطقی ترین شیوه های اجتهاد است؛ اجتهاد متکی به یقین و علم، با اتکاء به وحی؛ یعنی از ظن به دور است و استنباط ما استنباط علمی و یقینی است.^۴ به طور خلاصه با توجه به بیانات رهبری، فرایند تولید علوم انسانی شامل پنج مرحله زیر می باشد:

شکل دو- مراحل تولید علوم انسانی

۱- دیدار اساتید دانشگاه ها، ۱۳۸۹/۶/۱۴

۲- بیانات در دیدار با اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۴/۱۰/۲۹

۳- موسوی، در آمدی بر علوم انسانی اسلامی در اندیشه حضرت آیت الله خامنه ای، ص ۲۵۴-۲۵۵

۴- همان، ص ۲۶۷-۲۶۸

زمینه‌های عبادی و اخلاقی است. هر دو جنس در پیشگاه خداوند برابر هستند و تنها تقوا و اعمال نیک موجب برتری است، آیه ۷ سوره نساء "لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا" این آیه نشان‌دهنده حق ارث‌بری زنان و تساوی آنها با مردان در حقوق مالی است، آیه ۲۳۲ سوره بقره "وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَا تُعْضِلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ" این آیه به صراحت حق زنان در انتخاب همسر را مورد تأکید قرار می‌دهد و هرگونه اجبار در این زمینه را رد می‌کند و آیات دیگر از این دست.

۲-۲-۵- زن غربی و زن مسلمان در بیانان رهبری

آیت الله خامنه‌ای جایگاه والای زن در اسلام را مورد تأکید قرار داده و بر این باورند که زن و مرد از نظر ارزش‌های انسانی و الهی برابرند، اما هر یک وظایف و نقش‌های متفاوتی را در خانواده و جامعه ایفا می‌کنند. ایشان با انتقاد از دیدگاه‌های تحقیرآمیز یا افراطی غرب، بر حفظ کرامت زن، اهمیت نقش مادری و همسری، و حضور فعال و مسئولانه زنان در عرصه‌های علمی، اجتماعی و سیاسی تأکید داشته‌اند. از دیدگاه ایشان، اسلام با رویکردی متوازن، زن را محور تربیت نسل و عامل اصلی پیشرفت جامعه معرفی می‌نماید و نگاه ایزاری نسبت به زن را به‌شدت رد می‌کند.

برخی از بیانات برگزیده حضرت آقا درباره زن غربی و زن در اسلام به شرح زیر می‌باشد:
 "دیدگاه غربیها نسبت به روابط زن و مرد، عمدتاً ناظر به روابط و علاقات و نوع معاشرت زن و مرد است، با آن دید اسلامی که از جهان‌بینی اسلام سرچشمه می‌گیرد، متفاوت است. جهان‌بینی آنها از مسائل انسان سرچشمه می‌گیرد."^۱

"نکته مهم این است که حتی وقتی در اروپا برای زن حق مالکیت معین شد - طبق بررسی موشکافانه‌ی جامعه‌شناسان خودِ اروپا - به خاطر این بود که کارخانه‌ها که تازه بساط فناوری مدرن و صنعت در غرب را گسترده بودند، احتیاج به کارگر داشتند؛ اما کارگر کم بود و احتیاج به کارگر زیاد احساس می‌شد. لذا برای این که زنان را به کارخانجات بکشاند و از نیروی کارشان استفاده کنند - که البته مزد کمتری هم همیشه به زنان می‌دادند - اعلان شد که زن دارای حق مالکیت است! در اوایل قرن بیستم بود که اروپاییان حق مالکیت را به زن دادند. این، آن نگرش افراطی و غلط و ظالمانه نسبت به زن در غرب و در اروپاست."^۲

۱- بیانات رهبر انقلاب در دیدار جمعی از بانوان اندیشمند و سخنان بانوان در این دیدار، ۱۳۷۷/۰۷/۱۸

۲- بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۰۷/۳۰

"اسلام می‌خواهد که رشد فکری و علمی و اجتماعی و سیاسی و - بالاتر از همه - فضیلتی و معنوی زنان به حدّ اعلیٰ برسد و وجودشان برای جامعه‌ی بشری و خانواده‌ی بشری به‌عنوان یک عضو، حدّ اعلای فایده و ثمره را داشته باشد".^۱

۶- جایگاه حوزه های علمیّه خواهران در اسلامی کردن علوم انسانی

یادآوری می‌گردد که "علوم انسانی اسلامی" بر پایه‌ی معارف دینی و فهم عمیق آن، همراه با کشف زوایای مختلف متون دینی و ارثه نوآوری‌های نظری، قلیل تحقق است. در این میان، نوآوری‌های مؤثر از طریق روش اجتهادی و روش فقه‌ای امکان‌پذیر خواهد بود. به عبارت دیگر، رمز بهره‌گیری از معارف اسلامی در "تولید علوم انسانی اسلامی" پیروی از رویکرد اجتهادی و ضوابط آن است. بر همین اساس، به نظر آیت الله خامنه‌ای، روش اجتهادی و شیوه‌های استنباطی که در حوزه‌های علمیّه رایج است، مهم‌ترین و آزموده‌ترین راه برای استخراج قضایا و اصول مرتبط با علوم انسانی محسوب می‌شود. همچنین تمام نوآوری‌های علمی و معرفتی در زمینه‌های انسانی و اجتماعی باید مبتنی بر همین روش و شیوه اجرایی گردد.^۲ لذا از منظر مقام معظم رهبری، حوزه‌های علمیّه نقش بسیار مهمی در "اسلامی‌سازی علوم انسانی" ایفا می‌کنند. ایشان تأکید دارند که حوزه‌ها باید در طراحی و تنظیم نظام‌های اجتماعی، به‌ویژه در علوم اسلامی و انسانی، فعال‌تر باشند.

با توجه به تأکید مقام معظم رهبری در دیدارهای مختلف با حوزه های علمیّه خواهران مبنی بر تربیت هرچه بیشتر بانوان طلبه، تأثیرگذاری ایشان در جامعه، افزایش سطح معلومات دینی و معارفی، لزوم تحول و روزآمدی حوزه های علمیّه همگام با تحولات جامعه و ... و همچنین ظهور و بروز جایگاه والای زن اسلامی در بیانات ایشان، به نظر می‌رسد که در راستای پاسخگویی به مطالبات رهبری در زمینه "اسلامی‌اندیشیدن در باب مسائل انسان و علوم انسانی" زنان حوزوی می‌بایست نقش خود را در این زمینه بر مبنای رهنمودهای ایشان انجام دهند. لذا با بهره‌گیری از فرمایشات رهبری و نگاهی به مأموریت و چشم‌انداز حوزه های علمیّه خواهران، رسالت زنان حوزوی در این فرآیند می‌تواند به شرح زیر می‌باشد:

۱-۶- ظرفیت‌های زنان حوزوی

- تسلط بر متون دینی، توانایی استنباط مبانی اسلامی از قرآن و روایات

۱- بیانات در دیدار جمعی از بانوان پزشک به‌مناسبت میلاد حضرت فاطمه زهرا (س)، ۱۳۶۸/۱۰/۲۶

۲- موسوی، درآمدی بر علوم انسانی اسلامی در اندیشه حضرت آیت الله خامنه‌ای، ص ۴۳۹-۴۴۰

- درک مسائل زنان، ارائه تحلیل‌های اسلامی از موضوعات مرتبط با زن، خانواده، و تربیت نسل، مهدوی

- روش‌شناسی اجتهادی، توانایی ترکیب فقه، اصول، و علوم انسانی برای تولید نظریه‌های نوین

۲-۶- راهکارهای عملی

۱-۲-۶- نظریه‌پردازی

مانند تدوین نظریه‌های اسلامی در روان‌شناسی زن، جامعه‌شناسی خانواده، اقتصاد اسلامی، مشاوره خانواده مثل تبیین نظریه "کرامت زن در اسلام در مقابل گفتمان فمینیستی. غرب"، ارائه "الگوی تربیت دینی کودک مبتنی بر روایات"، نظریه‌پردازی درباره "اقتصاد مقاومتی با محوریت زنان"، "نقد روان‌شناسی غربی و ارائه مدل‌های اسلامی برای سلامت روان" و ...

۲-۲-۶- منظومه‌سازی

ایجاد چارچوب‌های جامع برای علوم انسانی اسلامی مانند "نظام تربیتی مبتنی بر سیره اهل بیت"

۳-۲-۶- کاربردی سازی

طراحی مدل‌های عملی و کاربردی برای نظام‌های آموزشی، مشاوره، و مدیریت خانواده

۴-۲-۶- تولید محتوا

-تولید محتوا؛ تألیف کتب درسی و مقالات علمی با رویکرد اسلامی

۵-۲-۶- گفتمان سازی

گفتمان‌سازی؛ حضور فعال در مجامع علمی برای ترویج علوم انسانی اسلامی

شایان ذکر است که کار در حوزه‌های فوق انجام شده است ولی نیاز به ورود بیشتر بانوان در این حوزه‌ها با دقت نظر و نگاه از زوایای بازگو شده می‌باشد.

۸- نتیجه‌گیری

مطالعات نشان می‌دهد که زنان حوزوی نه تنها می‌توانند کاربر "علوم انسانی اسلامی" باشند بلکه به عنوان "نظریه‌پرداز" و "مجری" تحول علوم انسانی اسلامی نیز باید عمل کنند. هم در فقه و

اصول خود را قوی کنند و هم با ساختارهای جامعه‌شناسی، اقتصاد، مدیریت و علوم رفتاری آشنا باشند تا بتوانند در "اسلامی‌سازی علوم انسانی" در راستای افق "تمدن نوین اسلامی" نقش مؤثری ایفا کنند.

زنان حوزوی با تکیه بر سه عنصر "دانش دینی"، "روش اجتهادی" و "مسأله‌شناسی اجتماعی" می‌تواند پیشگام "تحول علوم انسانی" در بین جوامع علمی کشور باشند. مقام معظم رهبری با تأکید بر "تحول بنیادین علوم انسانی" زنان حوزوی را به حضور فعال در این عرصه فراخوانده‌اند. رسالت آنان نه تنها نقد علوم موجود، بلکه تولید علوم انسانی برآمده از متن دین و کارآمد در جامعه است. در این راستا پیشنهاد می‌شود "کرسی‌های نظریه‌پردازی زنان" هر چه بیشتر در حوزه‌های علمیه برگزار شود، "پژوهشکده‌های علوم انسانی اسلامی" با مدیریت بانوان حوزوی راه اندازی شود و ارتباط حوزه‌های علمیه خواهران با دانشگاه‌ها و مراکز علمی تقویت گردد.

۹- منابع

قرآن

۱. موسوی، سید مهدی، درآمدی بر علوم انسانی اسلامی در اندیشه‌ی حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۴۰۳.
۲. _____، الگوهای کلان علوم انسانی اسلامی در بستر انقلاب اسلامی، تهران: انتشارات آفتاب توسعه، ۱۳۹۴.
۳. مختاریپور قهرودی، علیرضا، معارف انقلاب مروری بر دیدگاه‌های آیت الله خامنه‌ای درباره انقلاب اسلامی، ج چهارم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰.
۴. حقی، محمد، فلسفه انقلاب اسلامی، قم: انتشارات پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی، ۱۳۹۵.
۵. خمینی، روح‌الله، صحیفه امام خمینی (ره)، جلد ۱۰، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹.
۶. خامنه‌ای، سیدعلی، طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، تهران: صهبا، ویراست دوم، چاپ هشتم، ۱۳۹۵.
۷. عسکری منفرد، آمنه. مسئله زن از منظر اسلام و فمینیسم، ۱۴۰۱، برگرفته از سایت: <https://www.ilna.ir/fa/tiny/news-1339173>
۸. ارسطو، سیاست، ترجمه: حمید عنایت، با همکاری مؤسسه انتشارات فرانکلین، چاپ دوم، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۴۹.

۹. مولیر آکین، سوزان، زن از دیدگاه فلسفه سیاسی غرب، ترجمه: نادر نوری زاده، تهران: انتشارات قصیده‌سرا، ۱۳۸۳.
۱۰. گلشن، مهدی، از علم سکولار تا علم دینی، چاپ هفتم، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۷.
۱۱. تاواسیل، آمینا، راه‌هایی از جنس گام‌ها: زنان حوزوی ایران و نقش آفرینی‌شان، انتشارات دانشگاه هند، ۲۰۲۴ م.
۱۲. جمعی از نویسندگان، مبانی علوم انسانی اسلامی از دیدگاه علامه مصباح یزدی، تهران: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۸.
۱۳. ثمنی، لیلا؛ شهریاری، معصومه؛ حامدی، خدیجه، «تبیین رویکرد حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به تحصیلات عالیه زنان»، فصلنامه علمی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، دوره ۱۲، شماره ۲، ۱۴۰۱، ص ۱۹۳ - ۲۱۵.
۱۴. محسنی، مصطفی، «بسط و تحول در علوم انسانی با رویکرد اسلامی»، مجله معارف اسلامی و مدیریت، دوره ۱۰، شماره ۱۹، ۱۴۰۳، ص ۱۰۱-۱۲۸.
۱۵. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، سایت در دسترس: <https://farsi.khamenei.ir>
۱۶. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، کارنامه‌ی دفتر همکاری حوزه و دانشگاه از تیرماه تا اسفند ۱۳۶۱، قم: ۱۳۶۲، ص ۲۳۷.